

Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben¹

SZEVERÉNYI Sándor

Szegedi Tudományegyetem
szevers@hung.u-szeged.hu

1. Bevezetés

Az utóbbi években az uralisztikában is népszerű kutatási területté vált az evidencialitás, öröndetes látni, olvasni az egyre gyarapodó ismereteket. A kutatások természetesen nagyrészt az egyes nyelvekre irányulnak, de vannak már alapos, a nyelvcsaládot áttekintő, sőt a nyelvcsaládon átívelő összehasonlító munkák is. Ez az írás azt a célt tűzi ki maga elé, hogy az eddig felhalmozódott ismeretek alapján magyarázatot adjon arra, hogy miért az északi szamojéd nyelvekben alakulhatott ki komplex, 3-4 választásos evidenciálisrendszer, s a nyelvcsalád többi ágában ez miért nem történ(het)ett meg. Ehhez Bernárdez (2017) tanulmányában kifejtett kulturális nyelvészeti magyarázatot vesszük alapul.

2. Evidencialitás az uráli nyelvekben: csoportosítás

Az evidencialitás szemantikai kategória, s jelölőivel a beszélő azt tudja kifejezni, hogy az információ milyen típusú forrásból jutott a birtokába – ezért a legtöbbször deiktikusnak tekintik. Ezek differenciáltsága, komplexitása nyelvenként változik, a legjellemzőbb 2-3, de vannak négy, öt sőt hat választásos rendszerek is, azaz a beszélő az információ forrását típusa szerint 2-6 kategóriába sorolja. Szűkebb értelemben az evidencialitás grammatikai kategória, amely jellemzően igei inflexiók kategóriaként jelenik meg, gyakran átfedésben az igeidővel, aspektussal és igemóddal. Az alábbi információforrás-típusok különböztethetők meg (Aikhenvald 2004 alapján, kiegészítve: Jalava 2015):

¹ Jelen tanulmány a Szibériai uráli nyelvek etnoszintaktikai vizsgálata című, K129186 számú NKFH pályázat keretében készült a Szegedi Tudományegyetemen. Köszönöm továbbá két lektorom megjegyzéseit, javításait, kérdéseit.

- I. vizuális (láthatósági közvetlen/elsőkézbeli forrás)
- II. érzékelés (nem-láthatósági közvetlen forrás)
- III. inferenciális (látható evidencián alapuló következtetés)
- IV. feltételezés (nem-láthatósági evidencián alapuló következtetés, pl. logikai következtetés, általános tudáson alapuló stb.)
- V. reportatív (nem meghatározott személy a forrás: hallomás)
- VI. kvotatív (a forrás ismert személy: konkrét idézett személy/ek)
- VII. indirektív (mediatív, miratív) (nem meghatározott indirekt evidencia, vagy többféle indirekt evidencia, mint következtetés, feltételezés, tudósítás) (Johanson – Utas 2000, Plungian 2010).

A legrészletesebb áttekintést az uráli nyelvek evidencialitásáról Skribnik és Kehayov (2018) adja, amely összhangban van egy másik friss tanulmány bevezető részével, melyet Tamm és társai jegyeznek (2018). Skribnik és Kehayov négy csoportba sorolja az uráli nyelveket abból a szempontból, hogy hogyan jelölik az információ forrását: (1) nincs (grammatikai) evidenciális, (2) evidenciális stratégia (azaz az evidencialitást olyan markerek jelölik, melyek elsődleges funkciója más), (3) indirekt evidenciális, (4) direkt és indirekt evidenciális. Másképp mondva (Jalava 2015):

- 1. reportatív evidenciális
- 2. indirekt evidenciális
- 3. komplex evidenciális rendszer
- 4. nincs grammatikai evidencialitás

A legtöbb finnségi nyelvben, a magyarban, mordvinban és a számiban az evidencialitásnak nincs morfológiai jelölője (4. csoport). Kétválasztásos rendszert találunk két finnségi nyelvben, az észten és a lívben, szintén kétválasztásos rendszere van a marinak, a permi és az obi-ugor nyelveknek is. Három-négy választásos komplex rendszer jellemzi a szamojéd nyelveket (részletesebben ld. lentebb).

Az, hogy a legtöbb uráli nyelvben találunk evidenciálist, még nem jelenti, hogy az alapnyelvre is rekonstruálható lenne rendszer vagy stratégia. Az egyes nyelvekben, nyelvágakban sokkal inkább tartják areális jelenségnek, innovációnak (vö. Abondolo 1998: 28). Ezt az is megerősíti, hogy noha jellemzően non-finit eredetű szuffixumokról van szó, az egyes markerek különböző eredetűek. A finnségi nyelvekben (lív és észte) az evidenciális participiumokból alakult kvotatív, amely megnyilatkozás-igék bővítményeként jelenik meg. A Volga-Káma vidéki uráli nyelvek (mari és a permi nyelvek) törökségi nyelvekkel vannak szoros kapcsolatban (csuvas, baskír, tatár), az evi-

dencialitás is ezt a hatást mutatja (Abondolo 1998: 28; Skribnik – Kehayov 2018). A komi-zürjénben a perfektum lett az indirekt evidenciális jelölője, amely – néhány nyelvjárást leszámítva – csak 2. és 3. személyben jelenik meg (Riese 1998: 271). Az udmurtban a perifrastikus perfektum a **-mA* participiumos létige vált evidenciális jelölővé (Riese 1998: 271), de hozzá lehet tenni, hogy nemcsak a létige participium alakja fejez ki evidencialitást, hanem bármelyik ige így képzett alakja (vö. Bartens 2000: 202–203, Kozmács 2008: 172).

A manysiban az ún. narratív² jelölője jelen időben *-n*, múlt időben *-m*. Ezen kívül passzív szerkezetekben a határozói igenév (*-ima*) személyragozott alakja áll. A szinjai hantiban az evidencialitás kódolásának eszköze az aktív igenemben a személyjelölővel ellátott, a passzív igenemben a személyjelölő nélküli participiumos szerkezet, de a keleti-hantiban nem alakult ki grammatikai jelölője az evidencialitásnak (Skribnik – Kehayov 2018: 544, Sipőcz 2014, Csepregi 2014).³ A szamojéd nyelvek evidencialitásáról a későbbiekben lesz szó, de annyit megjegyezzünk itt, hogy egy *-nt-* marker elsődleges nem-elsőkézbeli evidenciális ('primary non-firsthand evidentials') szintén participium eredetű lehet (Helimski 1998). Skribnik és Kehayov (2018: 142) is hangsúlyozza az evidenciális különböző forrásait, az evidencialitás uráli sokszínűségét a nominalizációtól kezdve az időjeleken és a rezultatív reanalízisén át a partikuláig. Mindezek alapján tehát nagy az egyetértés abban, hogy az uráli alapnyelvre egységes evidencialitás, ill. evidenciálisok nem rekonstruálhatók, azok kialakulását – minden bizonnyal jelentős mértékben – kontaktusok hatásával lehet leginkább magyarázni. A következőkben azt mutatom be, hogy a komplex evidenciális rendszerek – a szamojéd nyelveké ilyen – külső környezeti hatásra is kialakulhattak, vagy a környezet legalábbis befolyással lehet bizonyos nyelvi, főleg grammatikalizációs folyamatokra.

3. A kulturális magyarázat

A következőkben amellet érvelek, hogy az evidencialitás kulturális magyarázata az uráli nyelvek esetében is alkalmazható és külső tényezőként használható a komplex evidenciális rendszerek kialakulásában. Először magát a magyarázatot mutatom be Bernárdez (2017) tanulmánya alapján.

² A manysiban a terminust először Keresztes (1998) használta.

³ További információk például az Ugor Tipológiai Adatbázis oldalán elérhetők: <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/evidencialitas>.

3.1. Bernárdez hipotézise

Az evidencialitás kulturális magyarázata már előkerül Aikhenvald monografikus munkájában is (2004, 11.4 és 11.5), részletesebben Bernárdez írt róla (2017). Bernárdez – saját maga szerint még így is – vázlatos áttekintése szerint (komplex) evidencialitás rendszer izolált környezetben élő kis csoportoknál, közösségeknél nagyobb valószínűséggel alakul ki a következő tényezők mellett:

- Ott, ahol a környező világ elérése nehézségekbe ütközik földrajzi, éghajlati viszonyok miatt (pl. Amazónia esőerdei népei).
- Ott, ahol nem alakult ki írásbeliség, a nyelv csak szóban létezik.
- Ott, ahol nagyon szorosak a kapcsolatok a csoporton belül és a szomszédos csoportok között.

A komplex evidencialitást használó közösségek jellemzően kis méretűek, ami azt jelenti, hogy a közösség minden tagja – többé-kevésbé – ismeri a közösség többi tagját, s a közösség tagjai jellemzően megbíznak egymásban. Így az őszinte beszéd, az igazmondás (annak hite), a kimondott állítás tartalmáért való felelősség a közösség viselkedésének, összetartozásának fontos alapelve. Ha valaki nem tudja azt mondani, hogy az elbeszélteket saját maga tapasztalta meg közvetlenül, akkor meg fogja jelölni/meg kell jelölnie, hogy amiről beszél, az közvetett tapasztalaton, következtetésen stb. alapul, azaz az adott információért milyen mértékben vállalja a felelősséget. Ilyen értelemben az evidencialitás nem episztemikus kategória, nem valószínűséget vagy bizonyosságot fejez ki elsődlegesen, bár számtalan olyan nyelv van – jellemzően egyszerűbb evidenciális rendszerrel rendelkező nyelvek –, ahol az evidencialitásnak van episztemikus kiterjesztése. Ezek alapján Bernárdez a következő kulturális szkripteket állítja fel (Wierzbicka 2015 alapján):

Az „A” beszélő nézőpontja

- Tudni akarok valamit.
- Nincs közvetlen hozzáférésem hozzá.
- Valaki máson keresztül tudhatok róla.
- Tudom, hogy megbízhatok abban a személyben, mert ismerem őt.
- Meg fogja mondani, mennyire jól és miért tudja (forrás).

A „B” beszélő nézőpontja

- 1. eset
  - Valaki kérdez tőlem valamit.
  - Közvetlen hozzáférésem van hozzá / tudom / biztos vagyok benne.
  - Meg tudom mondani az illetőnek, hogyan / mi ez.

- Tudom, hogy megbízik bennem.
- Elmondom az igazat.

2. eset

- Valaki kérdez tőlem valamit.
- Nincs közvetlen hozzáférésem hozzá / nem tudom / nem vagyok biztos benne.
- Meg tudom mondani az illetőnek, hogyan / mi ez.
- Tudom, hogy megbízik bennem.
- Pontosan azt mondom, amit mondtak nekem, vagy amire következtettem, vagy amit feltételezek.
- Így mondom el az igazat.

Látható, hogy a választás az interakciós folyamat jellegétől függ. A forgatókönyv lényege a helyzet kulturális összefoglalása az alábbiak szerint (Bernárdez 2017: 453):

Ha „A” tudni akar valamit, de nem férhet az információhoz közvetlenül, mivel a távoli, ismeretlen tény, adat, amelyet a környezet vagy bármely más ok elfed, akkor az egyetlen mód, hogy kérdezzen valamit. Mivel „A” mindenkit ismer a csoportból, így tudja, hogy mindent megtesznek, hogy igazat mondjanak neki. A beszélők információi ugyanolyan helyesek és a lehető legpontosabbak. Ha nem tudják biztosan, akkor jelezni fogják, hogy pontosan miért gondolják, tudják vagy feltételezik a választ. Így „A” annyit fog tudni, amennyi az adott körülmények között lehetséges.

Elsőre azt mondanánk, hogy a szamojéd nyelvek alátámasztják Bernárdez hipotézisét, hiszen a szamojéd népek, főleg az északiak, elszigetelt körülmények között, rideg földrajzi és éghajlati viszonyok között, kis csoportokban éltek évszázadokon keresztül.

Ha tágabb kitekintést teszünk, akkor valóban azt találjuk – de nem kivétel nélkül –, hogy a komplex evidenciális rendszerrel rendelkező nyelvek relatíve elzárt közösségeket alkotnak. Továbbá, a komplex evidenciális rendszerű nyelvek jellemzően valóban kis létszámú (max. néhány ezer főből álló) közösségek, kevés kivételt találunk. Az egyik ilyen a kecsua nyelv, amelyet sok millióan beszélnek, számos változata, nyelvjárása van kisebb-nagyobb különbségekkel, de hasonló evidenciális rendszert mutatnak. Külön leírások vannak a huamalies kecsua; pasztaza kecsua; szihuasz kecsua; dél-Conchucos kecsua; wanka kecsua nyelvekről.

Bernárdez összefüggést feltételez az említett kulturális tényezők és az evidenciális rendszer komplexitása között a navaho, cha’palaa (Cayapa, ÉNy-Ecuador), kecsua vs. svéd, afrikaans, izlandi és német nyelv alapján. Megál-

lapításainak azonban bizonyosan ellentmondanak nyelvek, pl. Afrika esőerdeiben nem jellemző az evidencialitás, szemben pl. Dél-Amerikával vagy Pápua Új-Guineával, de az északi nyelveket egyáltalán nem említi – nem csak Bernárdez, de a kevés kivételtől eltekintve az evidencialitással foglalkozó tipológiai munkák sem. A legfőbb kérdés tehát most az, hogy a ritkán lakott arktikus területek kiválthatnak-e komplex evidenciális rendszereket. Ám mielőtt erre rátérnék, a következő két pontban Bernárdez magyarázatának két fontos megállapítását pontosítom, egyfelől az igazmondással kapcsolatos magyarázatokat, másfelől pedig a megszólalói nézőpontnak, a perspektívának a jelentőségét.

3.2. Evidencialitás, igazság és felelősség

Aikhenvald hangsúlyozza, hogy az evidencialitás használata, megléte nem jelenti azt, hogy kötelező evidenciálissal rendelkező nyelvek beszélői például ne hazudnának/ne tudnának hazudni (érdekes kutatási terület lenne, tudomány szerint teljesen hiányzik az area nyelveit illetően). Nem jelenti azt, hogy aki evidenciális nyelvet beszél, az nem hazudhat, sőt van nyelv, ahol a hazugság is manipulálható. Ez némiképp ellentmond Bernárdeznek a beszélő igazságtartalomért vállalt felelősségéről írottaknak. Aikhenvald idézi Eberhardot (2009: 468), aki 18 évig élt a mamaindék⁴ között: „Nem látom megalapozottnak azt a feltevést, miszerint az igazság miatt a szokásosnál jobban aggódnak. Az evidenciális rendszert valójában kihasználhatják és elég ötletesen ki is használják a hazugság kifejezett célja érdekében, nemcsak a tartalomra, hanem az adott helyzetbe való beavatkozás mértékére is.”⁵

Ugyanakkor számos nyelvben valóban az evidenciális egyfajta elköteleződést vagy felelősséget jelent a proposícióval kapcsolatban. Am a félrevezetés is többféle lehetőséget rejt: adhat a beszélő helyes információforrást, de téves információt, például amikor azt mondja valaki: „X meghalt [reportatív]”, amikor azt mondták, hogy X él. Vagy helyes információt ad, de helytelen információforrást, például amikor azt mondja: „Él [vizuális]”, s valójában azt mondták, hogy X él, de a beszélő nem látta. Az evidencialitás birtoklása nem azt jelenti, hogy a beszélőnek feltétlenül „igazmondónak” kell lennie. Ahogy

⁴ A mamaindê nyelv a nambikvara nyelvcsalád egyik nyelve, Brazíliában beszélik, kb. 200–300 beszélője lehet.

⁵ „I do not see any basis for the supposition that they have a stronger than a normal concern for truth. The evidential system, in fact, can be taken advantage of and exploited quite ingeniously for the express purpose of lying, not only about the content, but also one's degree of involvement in a given situation.”

Aikhenvald írja, attól, hogy a nyelvben vannak igeidők, még nem biztos, hogy a beszélő pontosan használja (Aikhenvald 2014: 36–37).

Ugyanakkor számos nyelv esetében számolnak be arról, hogy 1) a kis közösségekben az igazmondásnak fokozott jelentősége van, 2) az evidencialitás számos nyelvben összefügg az információ igazságtartalma iránti elköteleződéssel. Az evidencialitás hatékony eszköz a tudás manipulálására. A megfelelő és elfogadott módon történő használata a jó hírnév megőrzésének egyik eszköze. A megfelelő beszéd és a megfelelő evidenciálisok használata az arc megmentésének egyik eszköze. Gyakran képezik az értékmegítélés alapját: a jó és megfelelő ember az, aki „jól beszél” (Eberhard 2009: 468). A megnyilatkozás igazságértékét egy evidenciális jelölő nem befolyásolja (vö. Donabédian 2001: 432), magának az evidenciálisnak lehet saját igazságértéke. Vannak nyelvek, ahol lehet tagadni vagy megkérdőjelezni az állítást, a predikátum tagadása vagy megkérdőjelezése nélkül. Egy evidenciálisnak lehet saját időértéke, függetlenül a mondatétól. Vagyis általánosságban azt lehet mondani, hogy az „igazság” nem tekinthető olyan fogalomnak, amelynek általános szerepe lenne az evidencialitás meghatározásában, ugyanakkor vannak nyelvek, ahol igen, és ezek főleg komplex evidencialitás rendszerű nyelvek. Az igazságértéket egyes evidenciálisok magukban foglalhatják, de tipológiai szempontból nem tekinthető az evidencialitás általános tulajdonságának – a komplex rendszereknél az arány kétségtelenül magasabb, de ott sem kizárólagos.

3.3. Perspektíva, nézőpont: az idéző szerkezetek jelentősége

Az evidencialitás az egyik legtipikusabb nyelvi eszköze a perspektivizációnak. A perspektíva szempontjából itt az alapvető kérdés az, hogy a beszélő, amikor kategorizálja az információ forrását, akkor megteheti-e/meg tudja-e tenni olyan esetben, amikor idézett információt közöl. Úgy tűnik, hogy – ezzel összefüggésben – a komplex evidencialitással rendelkező nyelvekben ritka a személyeltolódással járó idéző szerkezet. Az összes evidenciális közül ugyanis a tudósított (reportatív, narratív, kvotatív stb.) evidenciális kivételes, mivel „azt találjuk, hogy tipológiai szempontból (legalábbis) szinte univerzális, hogy az evidenciálissal megjelölt állítást ugyanaz a beszélő csak akkor tagadhatja, ha az evidenciaforrás típusa tudósítás” (AnderBois 2014: 240).

AnderBois szerint a reportatív evidenciális nem az evidenciális tartalom miatt kivételes, hanem a megvalósított perspektívaváltás miatt. A lényeges pont az, hogy csak a tudósított evidenciális esetében fordulhat elő, hogy a beszélő teljesen elhatárolódik attól a helyzettől, amelyre a kijelentés vonatkozik.

Ezért nem merül fel konfliktus, ha a beszélő valaki más állítására hivatkozik (reportatívval vagy máshogy jelölve), de tagadhatja (egy következő mondatban), hogy hisz az állítás igazságában (és ezt megalapozhatja egy másik állítással). Minden más evidenciális „kifejezetten a beszélő perspektívájára hivatkozik” (2014: 245), és nem engedi meg a perspektíva (nézőpont) elmozdulását.

A pasztaza kecsua⁶ nyelv beszélői nem foglalkoznak az elvont, dekontextualizált igazsággal. Sokkal inkább egy konkrétan kontextualizált perspektívában foglalják össze tudásukat, amely az ismereteket az „itt és most” világukban meghatározott emberekhez, helyekhez és történetekhez kapcsolja. Ez a perspektíva kihangsúlyozása hatással van az etikára és az erkölcsre, valamint a pasztaza kecsua beszélők alacsony toleranciájára a szándékok és motívációk másoknak való tulajdonításában. A perspektíva jelentőségét megerősíti a pasztaza kecsua beszélők által a reprezentált diskurzus erőteljes használata is, amelyet úgy fogalmaznak meg, mintha közvetlenül idéznének, még akkor is, ha az idézett megszólalások nem vagy nem úgy hangzottak el. Mégis, az evidenciális markerek és az idéző igék változó mértékű használata együttesen határozzák meg a szavak reprezentációjának kisebb-nagyobb hűségét (Nuckolls 2018).

Mindez összhangban van azzal, amit korábban a nganaszan kapcsán megállapítottak. És talán ez az oka annak is, hogy mai, személyes történeteket is folklórszöveggént elemeznek, mert ennél fogva a megtörtént események megnyilatkozásait is az adott szituációban történtek szempontjából láttatja a beszélő. A pasztaza kecsua és a nganaszan között tehát a következő párhuzamos jelenségek figyelhetők meg:

- Az evidenciális rendszer megmaradásnak egyik kulcsa a csak szóbeliségben létező nyelv;
- kevés illokúciós beszédaktus ige (nganaszan: Szeverényi 2017);
- az episztemikus modalitás és evidenciálisok használata hasonló megoszlást mutat, jellemzően nincs átfedés, az evidenciálisoknak jellemzően nincs episztemikus kiterjesztése;
- komplex evidenciális rendszer;
- csak egyenes idéző szerkezet van, nincs nézőpont eltolódás, nincs személyeltolódás (Szeverényi – Sipőcz 2019).

⁶ Pastaza Quichua. A mintegy hatmillió fő által beszélt kecsua nyelv egyik változata, nyelvjárása. Nuckolls a ma már hivatalos ecuadori quichua Kichwa megnevezés helyett használja (Nuckolls 2018: 203).

4. Észak-Szibéria betelepülése. A szamojédok története, lakóterülete, életmódja

Megfigyelhető, hogy Szibéria nyelveiben megtalálható az evidencialitás, ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy a tundrai területeken élő népek nyelvében jellemzően komplexebb rendszert találunk, mint a délebbi, tajgai népek nyelvében. A tajgai, folyómenti közösségek nyelvében (obi-ugor, szelkup, ket) kialakultak egyszerűbb evidencialitás rendszerek, vagy éppenséggel nem is alakult ki, ellenben az elzártabb tundrai csoportoknál (nyenyec, enyec, nganaszan) komplexebb evidencialitást találunk.

A szamojéd nyelvek és népek története körül még mindig nagyon sok a kérdés, ez vonatkozik részben a nyelvcsaládba tartozó nyelvek rokonsági viszonyaira, taxonómiájára (erről ld. Szeverényi – Várnai 2015). Helimskij (1996) és Janhunen is Dél-Szibériába helyezi a szamojéd őshazát, s onnan indultak el a szamojédok ősei északi irányba a Jenyiszej mentén és érkeztek meg kb. 1000 évvel ezelőtt nagyjából a mai lakóhelyükre.

„A szamojéd őshaza csak Dél-Szibériában lehetett, valószínűleg az úgynevezett Minuszinszk-völgyben. A szamojéd alapnyelv régi bolgár-török jövevény-szavak alapján az időszámításunk előtti legutolsó évszázadokra keltezhető (Róna-Tas 1980). Az őshazáról főleg északi irányban terjeszkedett a nyelvcsoporthoz, és körülbelül ezer évvel ezelőtt érkezett meg a Jeges-tengerhez. Innen még északabbra a Tajmir-félszigetre ment tovább egy szamojéd nyelv, a nganaszán, mivel a nyenyec a Jeges-tenger partján nyugat felé terjeszkedett és a 19. században elérte a Kola-félszigetet. De a nganaszánok és a nyenyecnek nem valami Dél-Szibériából átköltözött népek, hanem régi helyi népelemek, amelyek átvették egy délről terjeszkedő szamojéd nyelvet” (Janhunen 2014: 18).

Kérdés, hogy milyen nyelvű népességet találtak itt. A legvalószínűbb, hogy valamilyen tunguz népek élhettek északon.

Biztosabb információk csak az orosz hódítást követő időszakból származnak. Az bizonyosnak tűnik, hogy 16. században a sarkvidéki területeken – azaz kb. az északi-sarkkörtől délre szamojédok (északiak) éltek az Urál két oldalán, a Tajmir-félszigeten a nganaszanok, Észak-Szibéria Keleti részén pedig jukagirok és csukcsok, a Bering-szoros partján pedig eszkimó, főleg jupik, kisebb mértékben inuit csoportok. Tehát az is biztos, hogy a 16–17. századra már a mai területükön élő paleoszibériaiak is délről vándoroltak északra – ennek időpontjai között természetesen nagy különbségek lehetnek. Témánk szempontjából legfontosabb nem uráli népesség, a csukcsok és a jukagirok pontos eredete sem teljesen tisztázott. A csukcsok valószínűleg a mai

Kína északi területéről és Mongólia területéről költöztek északi irányba. Csukotka is legalább 10 000 éve lakott, s annyi bizonyos, hogy a csukcsok ősei a szibériai jupikok után érkeztek a területre. Az északi szamojéd népek életmódját a rénszarvas határozza meg. Az északi szamojéd népek körében már az időszámítás előtt elterjedhetett a réntartás, de akkor ennek a mai lakóhelyüktől délebbre, a szamojéd korban meg kellett történnie. A teherhordó réntenyésztés – mely lehetővé tette nagy területek bejárását – ezért valószínűleg jóval később alakulhatott csak ki. Az északi-szamojédok közül a tundrai nyenyecек körében alakult ki a nagycsordás, nomadizáló réntartás, ennek lehet a következménye, hogy a nyenyecек lakóterülete hatalmas távolságokra terjedt ki. A nganaszanoknál nem alakult ki a réntenyésztés ezen formája, de voltak háziasított rénjeik, amelyekkel szintén nagy távolságokat tudtak megtenni az alig lakott Tajmir-félszigeten.

5. Evidencialitás a szamojéd nyelvekben a kulturális magyarázat tükrében

Amennyiben azt feltételezzük, hogy az északi területekre költöző szamojéd népek nyelvében azért alakult ki (vagy legalábbis játszott szerepet) a 3-4 választásos grammatikai evidenciális rendszer, mert a rideg környezet, az életmód, a kis lélekszámú közösség teremtett ennek “kedvező” feltételeket, akkor párhuzamosan a hasonló pályát befutó nyelveknél – azaz hasonló életmódot folytató, hasonló körülmények között élő népeknél – is elvileg hasonló tendenciákra számíthatnánk. Ezért nemcsak a szamojéd nyelvek evidencialitását mutatom be részletesebben, hanem a többi sarkvidéki nyelvét is. Röviden összefoglalom a szamojéd nyelvek evidencialitásának legfontosabb jellemzőit. Azt hangsúlyozni kell, hogy pragmatikai és kulturális nyelvészeti jellegű leírások nincsenek a témában, így elsősorban a grammatikai jellemzőket lehet bemutatni, ám ezek alapján is lehet következtetni a kulturális tényezők szerepére.

Az északi szamojéd nyelvek igemódokban gazdagok, 10-14 igemódot említenek az enyec, a nyenyec és a nganaszan nyelvleírások is. Árnyalja a képet, ha hozzátesszük, hogy hagyományosan az igemódok között tárgyalták az evidenciálisokat (pl. a nganaszan esetében Helinski 1998, Wagner-Nagy 2002).

Nganaszan

A nganaszan evidencialitást több helyen is részletesen ismertették, kezdve Aikhenvald munkájától (2004), Guszev (2007) munkáján át Wagner-Nagy monográfiájáig (2019), s korábban említett tanulmányunkban is röviden összefoglaltuk a releváns információkat (Szeverényi – Sipőcz 2019).

A nganaszanban komplex evidenciális rendszert találunk, a közvetlen információ (a beszélő látta az eseményt, jelen volt) forrásmegjelölést nevezhetjük jelöletlennek vagy kijelentő módnak. Ezen kívül az információkat forrásuk típusát tekintve három kategóriába sorolják: (1) inferenciális, amely tipikusan olyan információt jelöl, amelyet a beszélő nem lát(ott), nem érzékel(t), de a körülményekből következtet a történetekre; (2) szenzitív: olyan információra utal a beszélő, amelyet a beszélő maga nem látott, de más érzékszervével érzékelt (ez leggyakrabban hallás, de lehet pl. tapintás is); (3) reportatív, melynek – kontextustól függően – lehet kvotatív szerepe, leggyakrabban olyan megnyilatkozások során használják, amikor a beszélő hallomásból értesült az eseményekről, vagy nem ismert, nem lényeges az eredeti megnyilatkozó személye, vagy a kontextusból egyértelmű, ezért nem szükséges idéző szerkezettel explicitté tenni. A nganaszan evidenciálisok az igei morfológia részét képezik (sokáig az igemódok között tárgyalták), a szenzitív evidenciális viszont névszói alakot hoz létre (amit az is mutat, hogy birtokos személyrag követi). Az evidenciálisok igemódokkal nem kombinálódhatnak, igeidővel viszont igen.

inferenciális	- <i>hatu</i> -	következtetés, miratív, 'új tudás'
szenzitív	- <i>munə</i> -, - <i>munuj</i> -	első-kézbeli érzékelés
reportatív	- <i>haŋhu</i> -	kvotatív, reportatív
reportatív jövő	- <i>ntə-haŋhu</i> -	reportatív imperatív; prospektív/necesszitív
interrogatív	- <i>ha</i> -	tudósított kérdés
reportatív		

(Wagner-Nagy 2019 és Skribnik – Kehayov 2018: 551 alapján)

A nganaszanban tehát a mástól hallott információ közvetítésére alkalmas a reportatív evidenciális markere, ezen kívül egyenes idéző szerkezettel lehet kifejezni mástól hallott információt. Ezt leggyakrabban a *munu*- 'mond' ige finit alakja vezeti be. Függő idézés tehát nincs, csak a legújabb szövegekben, és ott is nagyon ritka – ahogyan azt a tanulmányunkban (Szeverényi – Sipőcz 2019) is bemutattuk.

Mindez azt mutatja, hogy a nganaszanban kiemelt jelentősége van a megszólalói nézőpontnak, más megszólaló nézőpontját az aktuális beszélő nem vonja magához.

Nyenyec

Nikolaeva (2014) az evidenciálisokat a módok között tárgyalja, melynek elsődleges oka, hogy az evidenciális tartalom nem válik el élesen az episztémikus (és deontikus) jelentésektől. Burkova (2010) és Salminen (1997) munkáit is használva Nikolaeva 15 igemódot sorol fel, közülük evidenciális az inferenciális és a reportatív. Ezen kívül az auditív non-finit alakot említi mint evidenciális jelölőt. A nyenyecben az evidenciális jelölők kombinálódhatnak igemódokkal, az alábbiak szerint:

kombináció	evidenciális érték	jelentés	időreferencia
- <i>mi</i> -PROB	inferencia	'A jelenlegi bizonyítékok alapján azt feltételezem, hogy valószínűleg P' ⁷	múlt
- <i>na</i> -PROB	feltételezés	'Általános tudásom alapján azt feltételezem, hogy talán P'	nincs időmegszorítás
- <i>ptša</i> -PROB	feltételezett prospektív	'Saját tudásom alapján azt jóslom, hogy P'	jövő
- <i>na</i> -APRX	feltételezés	'Saját tudásom alapján úgy tűnik, hogy P'	múlt, jelen
- <i>mānta</i> -APRX	inferenciális prospektív	'Úgy látszik, hogy P meg fog történni.'	jövő
APRX- <i>mi</i>	mirativitás	'Úgy látszik, hogy P, és ez számomra meglepő.'	közelmúlt, jelen
APRX- <i>mo?</i>	elsőkézbeli érzékelés	'Úgy hallom, érzem, mintha P'	jelen

Az alábbi pedig az alapkategóriák jelölői (Jalava 2015):

Nem-vizuális érzékelés	- <i>monta</i>
Indirektív	- <i>we</i>
Következtetés (vizuális evidencián alapuló)	- <i>naraxa</i> , - <i>rəxawe</i>
Feltételezés (vizuális evidencián alapuló, pl. logikai)	- <i>nake</i> /- <i>weke</i>

Az látható, hogy az evidenciálisok rendszere hasonló a nganaszhoz, azaz a lényeges különbséggel, hogy az evidenciálisok más módokkal kombinálódhatnak.

⁷ P = proposíció, kijelentés.

Enyec

Siegl 12 igemódot említ az erdei enyecben, melyek közül számos kifejezhet evidenciális jelentést, ugyanakkor módnak tekinti őket, mivel – a nyechez hasonlóan – episztemikus jelentéstartalmuk is van. Siegl monográfiájában külön fejezetben tárgyalja az evidencialitást (2013: 300–302), ahol az igemódok mellett a szuffixummal kifejezett auditívot említi még meg. Kvotatív evidenciálisnak tekinti a partikulaszerű *mańu* (vagy *mań*) (mond.ASS.3SG) alakot. Az enyecben is megtalálható az auditív *-munu*. A perfectum *-bi/-pi* toldaléknak evidenciális kiterjesztései vannak (Siegl 2013: 264, 300), de Urmancsijeva szerint a *-bi/-pi* nem perfektum, hanem nem-elsőkézbeli evidenciális, inferentív, amelynek inferenciális, reportatív és miratív jelentése van (Urmancsijeva 2016). Ezen kívül – hasonlóan a nyenyechez – kombinálódhat igemóddal (Urmancsijeva 2016: 133). A tundra enyec rendszere hasonló az erdeihez (Künnap 2002: 146).

Szelkup

A szelkup evidencialitásáról tudunk a legkevesebbet a négy élő szamojéd nyelv közül. Amit tudni lehet, azt elsősorban az északi szelkup alapján állítja a szakirodalom, miközben a középső és déli szelkup nyelvjárások ebből a szempontból alig kutattak. Ugyanakkor részben egymásnak ellentmondó tanulmányokat tudunk idézni, és valószínűsíthető, hogy különböznek valamelyest az északitól.

Skribnik és Kehayov összefoglalója alapján (2018), amely elsősorban Urmancsijeva tanulmányaira, s ezáltal elsősorban az északi szelkupra korlátozódik, a következőket kell megemlíteni. Urmancsijeva szerint (2014: 66) az északi-szelkupban az igei rendszer fontos része az evidencialitás, a déliekben periférikus. Előzetes korpuszvizsgálatom (Brykina et al. 2020) viszont azt mutatta, hogy a déli szamojéd szövegekben is előfordulnak evidenciálisok. Az északiban a realisnak is nevezett elem több megnevezést is kapott már: narratív, latentív, indikatív és nem-elsőkézbeli evidenciális, illetve inferenciális. Az *-nt-* funkciói között leírták már az endoforikus, reportatív, inferenciális-hipotetikus ('assumptive') és a miratív jelentéseket. Van továbbá módként leírt auditív *-kyn(ä)*, amely nem csak hallott, de más módon érzékelt eseményre utal. Az elsődleges nem-elsőkézbeli evidenciálisok az *-nt-*inferenciális (Helinski 1998) és az inferentív *-mp-* (Urmancsijeva 2014). A komplex narratív múlt *-mmynt-* (< *-mp-* + *-nt-*, Urmancsijeva 2015: 66), amely folklór történetekben reportatív szerepet tölt be. Összességében azt lehet elmondani, hogy a szelkup evidencialitás komplexitása nem éri el az északi

szamojéd nyelvekét, nagyobb hasonlóságot mutat az area többi tajgai nyelvével így, főleg az obi-ugor nyelvekével.

Szamojéd

Összességében azt látjuk, hogy az északi szamojéd nyelvek evidencialitás rendszere hasonló: a jelöletlen általános, direkt evidenciális mellett mindhárom nyelvben a következtetésen alapuló indirekt információ, a mások elbeszéléséből (konkrét vagy általános forrástól) hallott evidenciális és a közvetlenül érzékelt, de nem látott auditív, amely mindhárom nyelvben nominális természetű. A déli szamojéd szelkup ettől valamelyest egyszerűbb rendszert mutat. A leírások között jelentős különbségek, akár ellentmondások és főképp hiányok vannak, ezek alapján felelőtlenség lenne egy szamojéd rendszer rekonstruálása, de néhány közös jegyet nagy biztonsággal meg lehet alapítani:

- a) komplex rendszerek, úgy tűnik, hogy a szelkupé is, de nem olyan mértékben, mint a három északi nyelv;
- b) a nyenyec és enyec evidenciálisok kombinálódnak igemódokkal, a nganaszan nem;
- c) közös eredetű evidenciális markerek vannak, de nem állítható biztosan, hogy a leánynyelvekben megtalálható evidenciális markerek közös előzményei már a szamojéd időszakban is evidenciális jelölők lettek volna, mégpedig azért, mert számos közös eredetű szuffixum kimutatható, amelyek a mai nyelvekben modalitást és evidencialitást fejeznek ki, ám ezek nyelvenként eltérő mintázatokot mutatnak. A kivétel:

	nyenyec	enyec	nganaszan	szelkup
auditív	-m(an)oh	-munu	-munu	(-kyn(ä))

Ez azt mutatja, hogy a három északi-szamojéd evidencialitása között sokkal szorosabb a kapcsolat, mint az északi-szamojéd nyelvek és a szelkup között. A középső és déli szelkuppal kapcsolatban meg kell említeni az obi-ugor nyelvekkel való areális kapcsolatot. E nyelvekben vannak olyan jelenségek, amelyek hasonló szerkezeti párhuzamokat írnak le, de más eredetű elemekből hozzák létre őket (pl. a spaciális viszonyok megnevezése, vö. Bíró – Sipőcz – Szeverényi 2019).

- d) A szelkup példája jól mutatja, hogy viszonylag rövid idő alatt is kialakulhatnak különbségek az egyes nyelvváltozatok evidencialitása között.

A szamojéd nyelvekben a személyeltolódással járó függő idézés alapvetően hiányzik, ez jellemzi az obi-ugor nyelveket is, ugyanakkor ez is egy olyan terület, amellyel az uralisztikai kutatások eddig nem foglalkoztak.

6. Az észak-szibériai és arktikus területek nyelveinek evidencialitása és a személy-eltolódás

Az észak-szibériai, tágabban sarkvidéki nyelvek evidencialitása nem egyenlő mértékben ismert. A jukagír evidencialitás például számos munkában megtalálható, sok helyen idézik, elsősorban Maslova munkáinak köszönhetően ismert, és az eszkimó nyelvekről is bőven találunk modern leírást, de a csukcsról például alig. Az Aikhenvald szerkesztette kötet (Aikhenvald 2018) nem is említi a csukcs-kamcsatkai nyelveket, a WALS szerint a csukcsban nincsen grammatikai evidencialitás (forrásként Bogoras 1922-es leírását használja, wals.info). Megpróbáljuk egy kicsit élesíteni ezt a homályos képet, mivel areális szempontból is érdemes számba venni az ismereteket, mert szintén vannak tanulságai. Ez azért is lényeges, mert ahogy korábban említettem, Aikhenvald és Bernárdez sem említi a sarkvidéki nyelveket a kulturális magyarázatnál.

Természetesen az nem várható el minden nyelvtől, hogy minél extrémebb körülmények között beszélnek, annál differenciáltabb és bonyolultabb legyen az evidenciális rendszere, s az sem, hogy csak kisebb közösség alakuljon ki – még ha ez is a tendencia. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a sarkvidéki területek körülményei nem kedveznek nagyobb lélekszámú, egymással aktív kapcsolatot fenntartó csoportok kialakulásának – nem is találunk ilyet. A következőkben ezeket a csoportokat, nyelveket tekintjük át, s mindazt, amit e nyelvek evidencialitásáról tudni lehet.

Fortescue (1998: 69) uralo-szibériai nyelvcsalád-konceptiójának (uráli, eszkimó-aleut, csukcs-kamcsatkai, nyivh, jukagir, ainu, jenyiszeji) keretén belül az evidencialitás jelölése külön paraméterként szerepel. Megjegyzi, hogy e terület nyelvei között csak kevés olyan nyelv van – ha egyáltalán van –, amelyekben nincs (grammatikai) evidencialitás, ilyen a csukcs-kamcsatkai, a ket és a nyivh (vö. Aikhenvald 2004: 244), ám a többiben (szamojéd, obi-ugor, eszkimó-aleut, jukagir, mandzsu-tunguz nyelvek) igen. Az is bizonyos ugyanakkor, hogy az északi-sarkkörtől délre, tehát a tajgai övezettől számítva nem találunk komplex evidenciális rendszerű nyelveket. Fortescue általános megállapításait azóta pontosítani lehet, így például ma már tudható, hogy a nyivhben is van evidencialitás, igaz, egyszerű, két-választásos rendszer (azaz vizuális–nem-vizuális oppozíció, Gruzgyeva 1990).

Az Alaszka és Északi-Amerika más területein élő őshonos nyelvek evidencialitása is hiányosan dokumentált, egy-egy tanulmány – pl. Peterson a csimsian nyelvcsaládba tartozó gitksa nyelv rendszeréről (Peterson 2018) – inkább azt erősíti, hogy ha vannak is a nyelvben grammatikai evidenciálisok, azok nem alkotnak komplex rendszert.

6.1. Jukagir

A jukagir nyelvekben van evidenciális rendszer, de egyszerűbb a szamojéd nyelvek rendszerénél. A jelöletlen ige azt jelzi, hogy beszélő érzékelte az eseményt, látta vagy hallotta (Maslova 2003a). Mindkét jukagir nyelvben a *-l'el-* szuffixum jelöli, hogy a beszélő nem látta, nem érzékelte az eseményt (Krejnovics 1982: 140–144), de indirekt módon kikövetkeztette. Ha ez a toldalék a jövő idő jelölőjével jelenik meg (*-te-*), akkor hipotézist, feltevést jelent (Krejnovics 1982: 140, idézi Maslova 2003b):

<i>tudel qodo-j</i>	'(Ő) fekszik.' [ha látunk egy fekvő embert]
<i>tudel qodo-l'el</i>	'(Ő) feküdt.' [ha a hóban fekvő vadász nyomait látjuk, és tudjuk kinek a nyomain azok]
<i>tudel qodo-l'el-te-l</i>	'Talán ő feküdt (itt).' [ha nem vagyunk benne biztosak, hogy azok az ő nyomain]

A jukagirban a következtetéses (inferenciális) és a direkt morfológiai evidenciális képez bináris oppozíciót, ami megfelel a hagyományos láthatósági-nemláthatósági ellentétnek, ezzel A1 evidenciális rendszert alkotva. Ami témánk szempontjából lényeges, és Maslova is kiemeli: a jukagirnak vannak olyan jellemzői, amelyek nem tipikusak evidenciális rendszerű nyelvekben. Ilyen a deiktikus központ elmozdítása, ugyanakkor az evidenciális használata nem járhat együtt perspektíva eltolódással, vagyis egyenes idéző szerkezetek jellemzik a nyelvet. Függő szerkezetre Maslova (2003a: 505) nagyon kevés példát tud említeni („which simply do not cover »indirect speech«”), és azok sem személyeltolódást tartalmazó példák.

Úgy tűnik, hogy a direkt és az inferenciális diskurzus-stratégia közötti választást az határozza meg, hogy a beszélő elkötelezett-e a történet igazsága mellett: a következetes inferenciális jelölés a pozitív episztemikus álláspont kiemelésére szolgál és azt emeli ki, hogy a hallgató igaznak tekinti a történetet.

6.2. Csukcs

A csukcsban diskurzus partikulák fejezik ki az evidencialitást, azaz nem az igehez kötődő grammatikai elemek. Az ilyen partikulák száma nagy, de a leíró nyelvtanok alig említenek egyet-egyet, ami alapján úgy tűnik, hogy nem alkotnak egységes rendszert. Az ilyen típusú partikulák pontos meghatározása, leírása nem egyszerű, ugyanis ritkán – ha egyáltalán – kötelező elemek, és olyan jelentéseket kódolnak, amelyeket nehéz egyértelműen lefordítani, és hiányoznak az egy-egyben megfelelő lexikai megfelelések a kontaktnyelvekben (Dunn 1999: 76). A megnyilatkozó nézőpont merevségét ugyanakkor jól szemlélteti, hogy a csukcsban is csak egyenes idéző szerkezet fordul elő. Idéző szerkezetek a csukcsban leginkább csak folklór szövegekben figyelhetők meg, de Dunn említ példákat beszélgetésekből is, ahol szintén egyenes idézések fordulnak elő. A csukcsban nincs példa függő (indirekt) beszéd jelölésére; minden idézett beszéd direkt, de az idézett egyenes beszéd nyelvtani különbségeket mutat a közvetlen beszédétől, amelyet nem idéznek. Az elképzelt másik ember beszédét különféle módon idézik: az elbeszélők intonációt, különböző hangminőségek utánzását és adott esetben különböző nemi nyelvhasználat jellemzőket használnak. Néha a diskurzus kontextusa vagy a pszeudo-fordulat teszi egyértelművé, hogy kik az idézett beszéd résztvevői.

6.3. Inuit és jupik nyelvek

Ma már bőséggel állnak rendelkezésre tanulmányok az eszkimó-aleut nyelvek evidencialitásáról, mind az inuit (pl. Fortescue 1984, 2003), mind a jupik nyelvek esetében (pl. Miyaoka 2012, Krawczyk 2012). A nyugat-grönlandiban (Kalallisuut, Grönland) Fortescue az evidenciális jelentések sokszínű kifejezését említi, az evidenciális jelentésű elemek, kifejezések nem alkotnak egy egységes grammatikai kategóriát. Fortescue (2003) azt írja, hogy az evidencialitást portmanteau morféimakkal (amelyeknek igeidő és aspektuális jelentésük is van) és tagmondatszintű morféimakkal fejezik ki. Négy evidenciális list említi: az indirekt evidenciális *gunnar*, a perfectum *sima*, a perfectum *sima* + *ssa*, és hallomásból szerzett információt jelölő *guuq* partikula:

- (a) Indirekt evidenciális: *gunnar*
(tangaarami) unnua-a-gunnar-puq
 (Sötét van.) éj-van-INF-3SG+IND
 'Biztos éjszaka van.' [a fényből megítélve]
- (b) Perfect *sima*
(takuuk masak) siallir-sima-vuq
 (nedves) eső-PRF-3SG+IND
 'Úgy látszik, esett.' [mondják, amikor kimegy a beszélő és eső utáni tócsákat lát]

(c) Perfectum *sima* + *ssa**(naaj puuqattara?) tammar-simassa-aq*

(Hol van a táskám?) elveszít-PRF+ssa-3SG+IND

'Biztos elvesztettem.' [logikai következtetés a tárgy hiányából]

(d) reportatív *guuq**Tuumasi-n-nguuq qilalugaq pisar-aa*

Tuumasi-REL-HRD beluga elfog-3SG/3SG+IN

'Tuumasi fogott egy belugát.' [mondják] (Fortescue 2003: 294–296)

Az inferenciális evidenciális *gunar*, *sima* és *simassa* posztbázisok,⁸ amelyek az igei tőhöz kapcsolódnak. A reportatív *guuq* enklitikum, amely a mondat legelső szavához kapcsolódik. Krawczyk azt írja, hogy az eszkimó-aleut evidencialitás morfológiai szempontból hasonló, tehát az inferenciálist kifejező eszközök posztbázisok, a reportatívok enklitikumok. A juppi⁹ is hasonló: két evidenciális van a nyelvben, az indirekt-inferenciális *-llini-* és a reportatív/hallomás evidenciális klitikum *=gguq*.

Inferenciális:

Aya-llru-llini-uq

elindul-PST-INF-IND.3S

'Nyilvánvalóan elindult.'

Reportatív:

Aya-llru-uq=gguq

elindul-PST-IND.3S=HRD

'Elment, azt mondják/beszélik.'

6.4. Tunguz nyelvek

A tunguz nyelvekben is kialakult evidencialitás, de a szamojéd nyelveknél egyszerűbb. Malchukov (2000) munkájára lehet támaszkodni elsősorban (idézi Friedman 2018). Az északi-tunguzban (even, evenki, negidal, szolon) az evidenciális a perfektum *-cA* szuffixumra vezethető vissza. Az evenben az evidenciális használat növekedését a jakut *-byt* szemantikájának lemásolása befolyásolja (Malchukov 2000: 445). Az evenkiben a *-cA* perfectum lehet perfektum vagy általános múlt. Malchukov (2000: 447) szerint a rezultatív > perfektum változás az egész észak-tunguzra jellemző: az evenkiben múlt lett, a nyugati evenben pedig evidenciális (mint narratív múlt). A negidal és a

⁸ A posztbázisok a poliszintetikus nyelvek egy típusában megtalálható, toldalékként viselkedő morfémák, melyeknek lexikai (jellemzően igei) jelentése van.

⁹ A eredeti yup'ik szó magyaros átírása juppi, ugyanis a ' jel a *p* hosszúságát jelöli, de nem mindegyik juppiiban. A hosszú *pp* a közép-alaszkai juppi névben van.

szolon e kettő között található (Malchukov 2000: 447). A keleti tunguzban (udihe, nanaj, orocsi, orok, ulcsa) az eredeti oppozíció (Malchukov 2000: 454) rezultatív perfektum vs. általános múlt lehetett. Az udihében ezek direkt evidenciális jelölők lettek (amelyeknek perfektum funkciója is lehet), illetve közvetett evidenciális (amely imperfektumként is működhet) alakult ki. A nanajban az imperfektíven alapuló közvetlen evidenciális megjelölik, amit Malchukov (2000: 450, 452) „megerősítőnek”, „érvényesítőnek”, azaz állító-nak nevez, és az indirekt evidenciális a perfektum általános múlt idő markerévé (preterit) válik.

7. Összegzés

A dolgozat célkitűzése az volt, hogy megvizsgálja, vajon az evidencialitás kulturális magyarázatát alátámasztják-e az északi-szamojéd nyelvek komplex evidenciális rendszerei. Az megállapítható, hogy a beszélő perspektívájának kiemelt jelentősége van a megnyilatkozás során, és az evidencialitás tipikus eszköze a perspektivizációnak. A megnyilatkozási nézőpont jelentősége – a felelősségvállalás a megnyilatkozás igazságtartalmáért – abban is megmutatkozik, hogy nézőpont-eltolódás, valamilyen típusú függő beszéd nem alakult ki, hiszen az indirekt idézés a referenciális központ mozgásával jár. Ez pedig kedvez a komplex evidencialitás kialakulásának, amelynél szintén fontos, hogy a beszélő a megnyilatkozó perspektívát megtartsa. A források alapján úgy tűnik, hogy az area nyelveiben a kimondott állításokért a beszélő fokozott felelősséget vállal – és ezekben a nyelvekben ez többé-kevésbé megmutatkozik az evidenciális rendszerben is – jellemzően minél északabbra megyünk, annál inkább.¹⁰

Az evidencialitással párhuzamosan további nyelvi, nyelvtani sajátosságok figyelhetők meg, ilyen a beszédigék szegénysége. Ilyen a MOND jelentésű

¹⁰ Az egyik lektorom azt írja, hogy „a korábban török areális hatással magyarázott jelenség meglehetősen ellentmond azoknak a fejtegetéseknek, amely szerint Amazóniában, Szibériában természetes a beszédetteknek ilyen kifejezése. A török népekre ezek a kritériumok aligha vonatkoztathatók...” A másik lektorom is hasonlóképpen fogalmaz: „Rájuk [a finnugor nyelvekre] ugyanis nem alkalmazható Bernárdez elmélete. A Volga-vidéki és a finnségi (lív, észt) nyelvekben feltehetőleg kontaktushatásra jelent meg az evidencialitás, sőt talán az északi obi-ugor nyelvekben is (komi hatásra).” Ezzel én is egyetértek, megállapításaim – és Bernárdezé is – a komplex rendszerekre vonatkoznak, az egyszerűbb, egy-két választásos rendszerekre vagy stratégiákra nem. És mindez azt is mutatja, hogy a kiinduló állapot (tkp. az alapnyelvi) valóban nem lehetett evidenciális(oka)t tartalmazó nyelv, hanem a morfológiai evidencialitás mindenhol másodlagos.

ige túlsúlya és általános használata, a függő idézés hiánya és ezáltal a logoforikus elemek hiánya (ritka GONDOLAT, VÉLEMÉNY, TUDÁS stb. predikátumok esetében), ezek alól a poliszintetikus nyelvek jelentenek kivételt, elsősorban az eszkimó-aleut nyelvek.

Végül, megfogalmazható egy olyan hipotézis, amely az uráli nyelvek mondattani változásaira vonatkozik. Közismert, hogy jelentős különbség van a szamojéd és finnugor nyelvek evidencialitása között. A szamojéd nyelvek komplex evidencialitás rendszere nagy mértékben eltér a finnugor ág nyelveitől (amelyek közötti különbséget a tanulmány elején említettük). Átmenetet jelentenek az obi-ugor nyelvek. A nyugati finnugor nyelvekben jellemzően nem alakult ki evidenciális rendszer, ellenben alárendelő összetett mondatokkal kifejezett, személyeltolódással függő idézés igen. Ebben szerepet játszottak természetesen nyelvi kontaktusok is. Az eredetileg délebbre élő szamojédok nyelvében, az alapnyelvben nem lehetett olyan komplex rendszer, mint a mai északi szamojéd nyelvekben. Erre utal, hogy egységes rendszer nem rekonstruálható, esetleg az auditív grammatikalizációja történhetett meg az alapnyelv időszakában, de ez sem valószínű. A kulturális aspektus tükrében megmagyarázható, hogy az uráli/finnugor alapnyelvre rekonstruált szintaktikai jellemzők kiindulópontként szolgálhatnak mind a nyugati finnugor nyelveket jellemző – alárendelő összetett mondatokkal kifejezett – függő idéző szerkezetek kialakulásához és ezzel együtt a komplex evidenciális rendszerek hiányához, míg a szamojéd ágban jobban konzerválódtak az alapnyelvi sajátosságok, amelyek megmaradását a környezeti hatások és a komplex evidenciális rendszerek kialakulása erősítette meg.

Rövidítések

APRX	approximativusz	PRF	perfektív
HRD	hallomás/reportatív	PROB	probabilitívusz
	evidenciális	PST	múlt idő
IND	kijelentő mód	REL	relatív eset
INF	inferenciális	S	intranszitiv alany

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1998: Introduction. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London. 1–42.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004: *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2014: The grammar of knowledge: a cross-linguistic view of evidentials, and the expression of information source. In: Aikhenvald, Alexandra Y. – Dixon, R. M. W. (eds), *The Grammar of Knowledge*. Oxford University Press, Oxford. 1–51.

- Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.) 2018: *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- AnderBois, Scott 2014: On the exceptional status of reportative evidentials. *Proceedings of SALT 24*: 234–254.
- Bartens, Raija 2000: Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 238. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- Bernárdez, Enrique 2017: Evidentiality – a cultural interpretation. In: Sharifian, Farzad (ed.), *Advances in Cultural Linguistics*. Springer, Singapore. 433–460.
- Bíró Bernadett – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor 2019: Nyugat-szibériai uráli nyelvek térbeli orientációs rendszere. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 29–44.
- Bogoras, Waldemar 1922: Chukchee. In: Boas, Franz (ed.), *Handbook of American Indian Languages* 2. Government Printing Office, Washington. 631–903. (Reprinted: 1969.)
- Brykina, Maria – Orlova, Svetlana – Wagner-Nagy, Beáta 2020: INEL Selkup Corpus. Version 1.0. Publication date 2020-06-30. Archived in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. <http://hdl.handle.net/11022/0000-0007-E1D5-A>. In: Wagner-Nagy, Beáta – Arkhipov, Alexandre – Ferger, Anne – Jettka, Daniel – Lehmberg, Timm (eds), *The INEL corpora of indigenous Northern Eurasian languages*.
- Burkova, Szvetlana 2010: Светлана Буркова, Краткий очерк грамматики тундрового диалекта ненецкого языка. In: С. И. Буркова – Н. Б. Кошкарёва – Р. И. Лаптан-дер – Н. М. Янгасова (ред.), *Диалектологический словарь ненецкого языка*. Баско, Екатеринбург. 180–349.
- Csepregi Márta 2014: Evidencialitás a hanti nyelvjárásokban. In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa (szerk.), *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 99–109.
- Donabédian, Anaïd 2001: Towards a semasiological account of evidentials: an enunciative approach of *-er* in Modern Western Armenian. *Journal of Pragmatics* 33: 421–442.
- Dunn, Michael 1999: *A Grammar of Chukchi*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of Australian National University. Manuscript.
- Eberhard, David M. 2009: *Mamaindê grammar: A Northern Nambikwara language and its cultural context*. PhD dissertation. Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Fortescue, Michael 1984: *West Greenlandic*. Croom Helm, London.
- Fortescue, Michael 1998: *Language relations across Bering Strait: reappraising the archaeological and linguistic evidence*. Cassell, London – New York.
- Fortescue, Michael 2003: Evidentiality in West Greenlandic: A case of scattered coding. In: Aikhenvald, Alexandra Y. – Dixon, R. M. W. (eds), *Studies in evidentiality*. John Benjamins, Amsterdam. 291–306.
- Friedman, Victor 2018: Where Do Evidentials Come From? In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford. 124–147.
- Gruzgyeva, E. Ju. 1990: Е. Ю. Груздева, О значении очевидности / неочевидности действия в структуре In: Тесисы докладов 8-я конференция молодых ученых ЛО Институт Языкознания АН СССР. АН СССР, Институт Языкознания, Ленинград. 25–27.

- Guszev, V. Ju. 2007: В. Ю. Гусев, Эвиденциальность в нганасанском языке. In: В. С. Храковский (ред.), Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Н. А. Козинцевой. Наука, Санкт-Петербург. 415–444.
- Helimskij, Eugen 1996: A szamojéd népek vázlatos története. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- Helimski, Eugene 1998: Selkup. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic languages. Routledge, New York. 548–579.
- Jalava, Lotta 2015: Borders of (in)finiteness: Tundra Nenets predication in change. PhD thesis. Department of Modern Languages, University of Helsinki, Helsinki.
- Janhunen, Juha 2014: A legkeletibb uráliak. Nyelvtudományi Közlemények 110: 7–30.
- Johanson, Lars – Utas, Bo (eds) 2000: Evidentials (Turkic, Iranian and Neighbouring Languages). Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Keresztes, László 1998: Mansi. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London – New York. 387–427.
- Kozmács István 2008: Az *-sk-* képző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében. Konstantín Filozófus Egyetem, Nyitra
- Krawczyk, Elizabeth 2012: Inferred propositions and the expression of the evidence relation in natural language: evidentiality in Central Alaskan Yup'ik Eskimo and English. PhD thesis. Georgetown University, Washington D. C.
- Krejinovics, E. A. 1982: Е. А. Крейнович, Исследования и материалы по юкагирскому языку. Наука, Ленинград.
- Künnap, Ago 2002: On the Enets evidential suffixes. *Linguistica Uralica* 2: 145–153.
- Malchukov, Andrej L. 2000: Perfect, evidentiality, and related categories in Tungusic languages. In: Johanson, Lars – Utas, Bo (eds), Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages. Mouton de Gruyter, Berlin. 441–499.
- Maslova, Elena 2003a: A Grammar of Kolyma Yukaghir. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Maslova, Elena 2003b: Evidentiality in Yukaghir. In: Aikhenvald, Alexandra Y. – Dixon, Robert M. W. (eds), Studies in evidentiality. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 219–236.
- Miyaoka, Osahito 2012: A Grammar of Central Alaskan Yupik (CAY). Mouton Grammar Library 58. Mouton De Gruyter, Berlin – Boston.
- Nikolaeva, Irina 2014: A Grammar of Tundra Nenets. Mouton Grammar Library 65. Mouton De Gruyter, Berlin – Boston.
- Nuckolls, Janis B. 2018: The Interactional and Cultural Pragmatics of Evidentiality in Pastaza Quichua. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), The Oxford Handbook of Evidentiality. Oxford University Press, Oxford. 202–221.
- Peterson, Tyler 2018: Evidentiality and Epistemic Modality in Gitksan. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), The Oxford Handbook of Evidentiality. Oxford University Press, Oxford. 463–489.
- Plungian, Vladimir A. 2010: Types of verbal evidentiality marking: an overview. In: Diewald, Gabriele – Smirnova, Elena (eds), Linguistic realization of evidentiality in European languages. Walter de Gruyter, Berlin. 15–58.

- Riese, Timothy 1998: Permian. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London. 248–275.
- Róna-Tas, András 1980: On the earliest Samoyed-Turkish contacts. In: Ikola, Osmo (red.), *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum III. Dissertationes symposiorum linguisticorum*. Suomen Kielen Seura, Turku. 377–385.
- Salminen, Tapani 1997: Tundra Nenets inflection. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 227. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- Siegl, Florian 2013: Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern Siberia. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 267. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- Sipőcz Katalin 2014: A manyisi evidenciálisról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 121–140.
- Skribnik, Elena – Kehayov, Petar 2018: Evidentials in Uralic Languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford. 525–555.
- Szeverényi, Sándor 2017: Egy nganaszan episztenciális finit ige lexikalizációja. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 9. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged*. 303–317.
- Szeverényi Sándor – Sipőcz Katalin 2019: Szibériai uráli nyelvek idéző szerkezetei. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia 4. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Budapest – Piliscsaba*. 127–146.
- Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa 2015: Családfa és etimológia összefüggései a szamojéd példa alapján. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 233–254.
- Tamm, Anne – Argus, Reili – Suurmäe, Kadri 2018: Uralic perspectives on experimental evidence for evidentials. In: Foolen, Ad – de Hoop, Helen – Mulder, Gijs (eds), *Evidence for Evidentiality*. John Benjamins, Amsterdam - Philadelphia. 145–172.
- Urmancsijeva, A. Ju. 2014: А. Ю. Урманчиева, Эвиденциальные показатели селькупского языка: соотношение семантики и прагматики в описании глагольных граммем. *Вопросы языкознания* 2014/4: 66–86.
- Urmancsijeva, A. Ju. 2015: А. Ю. Урманчиева, Как грамматическая система управляет семантической эволюцией показателей (на примере эвиденциальной системы тазовского селькупского). *Вопросы языкознания* 2015/6: 52–75.
- Urmancsijeva, A. Ju. 2016: А. Ю. Урманчиева, Аналитические формы »модального инферентива« в лесном энецком. *Linguistica Uralica* 52: 122–140.
- Wagner-Nagy Beáta 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. *Studia uralo-altaica Supplementum*. SzTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Szeged – Budapest.
- Wagner-Nagy, Beáta 2019: *A Grammar of Nganasan*. Brill, Leiden – Boston.
- Wierzbicka, Anna 2015: Language and cultural scripts. In: Sharifian, Farzad (ed.), *The Routledge Handbook of Language and Culture*. Routledge, London – New York. 339–356.

Internetes forrás:

World Atlas of Language Structures: wals.info

Ugor Tipológiai Adatbázis: <http://utdb.elte.hu/>

**Possible historical aspects of the cultural explanation of evidentiality
in the Northern Samoyedic languages**

The aim of the current paper is to examine whether the cultural explanation of evidentiality (primarily based on Bernárdez 2017) is supported by the development of the complex evidential system in the Northern Samoyedic languages. It can be stated that the actual speaker's perspective is one of the most relevant features in the course of an utterance, and evidentiality is a typical means of perspectivization. The significance of the speaker's point of view – taking responsibility for the truth of the statement – is also shown in the fact that there is no shift of deicticals, so there is no biclausal indirect speech. This, in turn, favors the development of complex evidentiality, in which it is also important for the speaker to keep the perspective. Based on the descriptions of the languages of Northern Siberia, it seems that the speaker takes increased responsibility for statements and this is more or less reflected in the evidential system as well. One of the main causes for this is an environmental effect caused by the harsh geographic and climatic conditions.

A hypothesis can be formulated about the syntactic changes of the Uralic languages. The complex system of evidentiality of the Samoyedic languages differs from the languages of the Finno-Ugric branch. In Western Finno-Ugric languages, there is no complex evidential system, but complex subordinating indirect speech constructions do exist. In the Proto-Samoyedic language, originally spoken further south, the evidential system could not have been as complex as in the Northern Samoyedic languages today. In the light of the cultural explanation, it can be explained that the syntactic features reconstructed for the Uralic protolanguage can serve as a starting point both for the development of indirect speech constructions characteristic to Western Finno-Ugric languages, expressed in subordinate complex sentences, and for the lack of complex evidential systems. Furthermore, structural features of the protolanguage have been better preserved in the Samoyedic branch, reinforced by environmental influences and the development of complex evidential systems.

Keywords: evidentiality, cultural explanation of evidentiality, Northern Samoyedic

SÁNDOR SZEVERÉNYI